

Stanisław Nabywaniec, Mieczysław Lignowski

Kościół greckokatolicki oraz kościoły i wspólnoty prawosławne na Ukrainie po 1990 r.

Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej 5,
247-261

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Stanisław Nabywaniec, ks. Mieczysław Lignowski

KOŚCIÓŁ GRECKOKATOLICKI ORAZ KOŚCIOŁY I WSPÓLNOTY PRAWOSŁAWNE NA UKRAINIE PO 1990 R.

I. Kościół greckokatolicki (bizantyjsko-ukraiński)

Kościół greckokatolicki na Ukrainie skoncentrowany jest przede wszystkim na terenie Ukrainy zachodniej i na Zakarpaciu. Związane to jest z faktem, że tylko na tym obszarze, najpierw pod zaborem austriackim, a następnie w II Rzeczypospolitej Kościół ten miał po upadku I Rzeczypospolitej normalne warunki rozwoju i swobodę działania, w przeciwieństwie do tej części Kościoła greckokatolickiego (unickiego), która znalazła się najpierw pod berłem prawosławnych carów rosyjskich, a następnie na obszarze wzmożonego działania ateistycznego komunizmu.

W zachodnich rejonach Ukrainy i na Zakarpaciu mieszka obecnie zdecydowana większość wyznawców Kościoła greckokatolickiego, których w całej Ukrainie, liczącej w 1992 r. 51 334 100 mieszkańców, szacowano w tym samym czasie na 5 000 000 osób¹.

W maju 1992 r. Synod Ukraińskiej Cerkwi Katolickiej na Ukrainie podjął decyzję o utworzeniu czterech nowych eparchii greckokatolickich. Papież Jan Paweł II zaakceptował propozycję Synodu i 20 IV 1993 r. erygował nowe diecezje. W trzy lata później na wniosek Synodu Ukraińskiej Cerkwi Katolickiej, 2 IV 1996 r. powołał do istnienia egzarchat kijowsko-wyszhorodzki, obejmujący tereny wschodniej Ukrainy, gdzie po śmierci

¹ Biuletyn Centrum Religijno Informacji. Specjalnyj wypusk, s. 4.

ostatniego unickiego metropolity kijowskiego J. Bułhaka i likwidacji Cerkwi unickiej w 1839 r. siłą wprowadzone zostało prawosławie².

Organizacja terytorialna Kościoła greckokatolickiego na Ukrainie od 1996 r. obejmuje: archidiecezję lwowską, diecezje: iwano-frankowską (stanisławowską), kołomyjsko-czerniowiecką, samborsko-drohobycką, tarnopolską, zborowską, mukaczewską – diecezja ta ma status wyjętej, oraz egzarchat kijowsko-wyszorodzki³.

Na mocy bulli papieskiej z 20 VI 1993 r. archidiecezja lwowska otrzymała nowe granice. Odtąd obejmują one 10 rejonów (powiatów) administracji państwowej: buczacki, gródecki, jaworowski, kamieńsko-buski, przemysłański, pustomycki, stryjski, szowkowski, złoczowski i żydaczowski. Powierzchnia archidiecezji lwowskiej wynosi 10 900 km². Na obszarze tym mieszka 1 826 700 osób, z czego 1 607 000 to grekokatolicy. Archidiecezją kieruje arcybiskup metropolita większy Lwowa, wspierany przez trzech biskupów pomocniczych. W duszpasterstwie zaangażowanych było – według danych z 26 IX 1996 r. 435 kapłanów diecezjalnych i 62 zakonnych. Łącznie było 497 księży. Do stanu kapłańskiego przygotowywało się 301 seminarzystów. W tym samym czasie wierni skupieni byli w 710 gromadach posiadających zatwierdzenie władz państwowych i w 105 gromadach nie posiadających takiego zatwierdzenia. Do dyspozycji wiernych obrządku grekokatolickiego w archidiecezji lwowskiej było 605 kaplic i cerkwi. W 62 gromadach istniały trudności lokalowe związane z możliwością korzystania z cerkwi lub kaplicy. Działało też na terenie archidiecezji 18 monasterów męskich, w których przebywało 145 zakonników – księży zakonni, bracia i seminarzyści oraz 86 nowicjuszków i 76 kandydatów do życia zakonnego. Siostry zakonne miały 72 monastery i domy zakonne. Liczba sióstr wynosiła 367. Nadto w postulacie przygotowywało się 24 postulanki, a w nowicjacie 104 nowicjuszki do życia zakonnego⁴.

Diecezja iwano-frankowska (dawna stanisławowska) objęła swymi granicami siedem rejonów: bohorodczański, doliniański, halicki – bez miasta Halicza i bez miejscowości Kryłos, kałuski, rohatyński, roźniatowski i tyśmienicki. Powierzchnia diecezji wynosi 6 600 km². Na ogólną liczbę mieszkańców wynoszącą 800 000 osób, do związku z Kościołem grekokatolickim przyznaje się 580 000 osób. Biskupa ordynariusza diecezji iwano-frankowskiej wspierało

² Tamże.

³ Tamże, s. 6.

⁴ Tamże, s. 9.

dwóch biskupów pomocniczych. 2 IX 1996 r. ordynariusz otrzymał koadiutora z prawem następstwa w osobie Sofrona Mudrego OSBM, dotychczasowego rektora Seminarium i Kolegium Ukraińskiego w Rzymie. W 1996 r. w diecezji pracowało 232 kapłanów, w tym 11 zakonników – dziewięciu bazylianów oraz dwóch redemptorystów. Do kapłaństwa przygotowywało się 428 kleryków. Wierni skupieni byli w 388 zarejestrowanych i 88 nie posiadających rejestracji państwowej gromadach. W 10 gromadach istniał konflikt związany z przynależnością wyznaniową. Nadto w 78 miejscowościach, gdzie dawniej były cerkwie i parafie greckokatolickie, świątynie pozostawały w użytkowaniu wiernych Kościoła prawosławnego. Do swojej dyspozycji grekokatolicy eparchii iwano-frankowskiej posiadali w 1996 r. 295 cerkwi i kaplic. W tej liczbie 277 świątyń było odzyskanych, 18 zbudowanych po 1989 r., 29 w trakcie budowy oraz trzy były współużytkowane z wiernymi Kościoła prawosławnego. Na terenie diecezji działało 3 monastery męskie z 16 zakonnikami – kapłani i bracia oraz 13 monasterów żeńskich, w których przebywało 92 mniszki po ślubach zakonnych oraz 5 kandydatek przygotowujących się do życia zakonnego⁵.

Nowo powołaną do istnienia w 1993 r. diecezją na Ukrainie jest eparchia kołomyjsko-czerniowiecka. Wydzielona została ona z terenu dawnej diecezji stanisławowskiej. Objęła ona swymi granicami rejony: gorodiański, kołomyjski, kosowski, nadworniański, otyński, śniatyński, tłumacki i wierzhowiański oraz w całości oblast (województwo) czerniowiecką. Obszar zajmowany przez tę diecezję wynosi 14 800 km². Na 1 450 000 mieszkańców tej diecezji, 500 000 należy do Kościoła greckokatolickiego. Pracę duszpasterską prowadziło w 1996 r. 141 kapłanów, w tym jeden zakonny. Do stanu duchownego przygotowywało się 132 seminarzystów. W jednym domu zakonnym przebywało pięciu mniichów – jeden brat i czterech kapłanów. Siostry służebnice NMP posiadają również jeden dom zakonny z pięcioma zakonnicami. Podobnie i siostry myronosyccy posiadają tylko jeden dom, w którym w 1996 r. przebywało trzy mniszki. Diecezja jest podzielona na 230 gromad. Wszystkie gromady zostały zarejestrowane. Gromady te należą do 171 parafii, wszak diecezja ta posiada sieć parafialną. Dla celów liturgicznych diecezja posiadała w 1996 r. 179 cerkwi – 167 odzyskanych i 12 nowych, zbudowanych po 1989 r. Nadto pięć cerkwi było we współużytkowaniu z prawosławnymi. W trakcie budowy było 38 cerkwi. Mimo tego, 46 gromad pozostawało bez własnej cerkwi, co wywołuje konflikt z wiernymi Kościoła prawosławnego, którzy użytkują dawne cerkwie greckokatolickie⁶.

⁵ Tamże, s. 11.

⁶ Tamże, s. 13-14.

Podobnie jak diecezja kołomyjsko-czerniowiecka powstała również eparchia tarnopolska. Jej obszar – 8 600 km² – wydzielony został z archidiecezji lwowskiej. W jej skład weszło 10 rejonów (powiatów): borszczowski, buczacki, czortkowski, husiatyński, monasterski, podwołoczyski, tarnopolski, trembowlski, zaleszczycki i zbaraski. Na terenie diecezji w 1996 r. mieszkało 931 000 osób, z czego 592 800 to grekokatolicy. Diecezja podzielona została na 13 dekanatów, w których było 525 zarejestrowanych gromad. Pracę duszpasterską wśród wiernych w 1996 r. prowadziło 235 kapłanów – 209 diecezjalnych i 26 zakonnych. Do kapłaństwa przygotowywało się 114 alumnów. Do dyspozycji wiernych było 340 cerkwi, które zostały odzyskane po 1989 r., 28 nowo zbudowanych cerkwi i 17 cerkwi będących we współużytkowaniu z prawosławnymi. W trakcie budowy było 69 cerkwi. Nie udało się odzyskać 116 cerkwi, które pozostały w posiadaniu wiernych Kościoła prawosławnego. Aby zaradzić potrzebom lokalowym, z braku dostatecznej liczby świątyń – 157 gromad pozostawało bez cerkwi, w 68 przypadkach na potrzeby liturgii wykorzystywano inne pomieszczenia lub służbę Bożą sprawowano pod gołym niebem. W 23 gromadach nie było żadnej możliwości sprawowania liturgii, w 25 zaś innych, mimo iż wierni należą do Kościoła grekokatolickiego, cerkwie pozostały w posiadaniu Kościoła prawosławnego. Stan ten sprzyja napięciom pomiędzy wiernymi obu Kościołów. W diecezji tarnopolskiej stosunkowo liczne są monastery męskie i żeńskie. Bazylianie posiadali w 1996 r. trzy domy, w których przebywało 11 mnichów – pięciu kapłanów i sześciu braci; franciszkanie posiadali jeden dom z trzema kapłanami zakonnymi; redemptoryści mieli dwa domy, których obsadę personalną stanowiło 10 kapłanów zakonnych; studyci (na prawie diecezjalnym) mieli jeden dom – jeden kapłan zakonny i czterech braci; studyci zaś na prawie papieskim mieli jeden dom, w którym mieszkało 3 kapłanów zakonnych, dwóch nowicjuszy oraz jeden kandydat. Łącznie na terenie diecezji tarnopolskiej było 32 mnichów i osiem domów zakonnych. W diecezji w 1996 r. pracowało 20 służebnic NMP – w sześciu domach zakonnych, dziesięć bazylianek (dwa domy), 20 sióstr ze zgromadzenia Świętej Rodziny – nadto było 45 starszych sióstr przebywających w domach prywatnych – w pięciu domach zakonnych, 10 studytek (dwa domy) i siostry miłosierdzia św. Wincentego á Paulo w liczbie siedmiu (jeden dom). Czynnich było łącznie 67 sióstr⁷.

⁷ Tamże, s. 13-15.

Diecezja samborsko-drohobycka utworzona została na terenach należących przed II wojną światową głównie do diecezji przemyskiej. W granicach tej eparchii znalazło się sześć rejonów: drohobycki, mościski, samborski, skolski (dawna archidiecezja lwowska), starosamborski i turczański. Powierzchnia diecezji wynosi 7 023 km². Na ogólną liczbę mieszkańców tych rejonów 450 000 osób należało w 1996 r. do Kościoła greckokatolickiego. Wśród wiernych należących do 500 gromad, w 298 cerkwiach i 67 kaplicach, duszpastersko zaangażowanych było 185 księży – 178 diecezjalnych i siedmiu zakonnych. Do kapłaństwa przygotowywało się 106 seminarzystów. Na terenie diecezji przebywają jedynie bazylianie – siedmiu księży i siedmiu braci oraz siostry służebnice NMP w liczbie 16 – w trzech domach zakonnych⁸.

Kolejna diecezja, zborowska, utworzona została z terenów wchodzących niegdyś w skład trzech różnych diecezji: lwowskiej, przemyskiej i stanisławowskiej. Pod względem przynależności do państwowej administracji terenowej są to rejony: brodzki, radecznicki i sokalski – obłast lwowska, bereżański, kozowski, podhajecki i zborowski – obłast tarnopolska. Diecezja zborowska zajmuje obszar 6 691 km² i ma – według danych z 1996 r. – 479 234 mieszkańców, z czego 374 279 to wierni Kościoła greckokatolickiego. Wśród wiernych w 382 zarejestrowanych gromadach należących do 381 parafii pracowało 158 kapłanów – 152 diecezjalnych i sześciu zakonnych. Do stanu duchownego przygotowywało się 104 alumnów. Służba Boża sprawowana jest w 366 cerkwiach i kaplicach, z której to liczby 20 cerkwi to świątynie zbudowane po 1989 r., 10 zostało zakupionych, a 74 jest w stanie budowy. Nadto 23 cerkwie są we wspólnym użytkowaniu wiernych Kościołów greckokatolickiego i prawosławnego. Liczba gromad, które nie posiadają żadnej świątyni wynosi 16. W trzech gromadach dochodziło do konfliktów na tle przynależności cerkwi. Zakony w diecezji reprezentowane są przez: bazylianów – dwa domy, sześciu kapłanów i sześciu braci zakonnych; służebnice NMP – dwa domy, 11 sióstr i 15 postulantek; siostry Niepokalanego Serca NMP – jeden dom, pięć sióstr, oraz siostry józefitki – jeden dom, pięć sióstr⁹.

Cały obszar Zakarpacia pod względem administracji kościelnej należy do diecezji mukaczewskiej. Powierzchnia tej diecezji równa się 12 800 km². Liczba mieszkańców Zakarpacia wynosi 1 287 700 osób, w tym 320 000 gre-

⁸ Tamże, s. 16.

⁹ Tamże, s. 16-17.

kokatolików. Diecezją mukaczewską kieruje ordynariusz, którego wspiera dwóch biskupów pomocniczych. Do diecezji inkardynowanych było 131 kapłanów – 18 z nich ze względu na podeszły wiek nie było zdolnymi do podjęcia obowiązków duszpasterskich. Kapłanów diecezjalnych wspierało ośmiu księży zakonnych – bazylianie, którzy w diecezji mukaczewskiej mieli nadto czterech braci, jednego nowicjusza i siedmiu kandydatów. Siostrom bazyliankom pracującym na Zakarpaciu nie zwrócono do 1996 r. ani jednego z dawnych ich domów zakonnych, stąd też mieszkały one w niewielkim domu w Mukaczewie – trzy siostry, pozostałe zaś bazylianki żyją w rozproszeniu w prywatnych mieszkaniach – 20 zakonnice. W Mukaczewie posiadają też niewielki dom siostry służebnice NMP. W 1996 r. w diecezji było 26 sióstr – 23 bazylianki i trzy służebnice NMP. Do kapłaństwa przygotowywało się 84 kleryków. Na Zakarpaciu w 1996 r. było 264 zarejestrowane i 27 nie zarejestrowanych gromad. W 110 innych istniał konflikt w związku z zabiegami grekokatolików zmierzającymi do przejścia cerkwi. W 1991 r. władze sprzedały 235 cerkwi wiernym Kościoła prawosławnego i 101 cerkwi wiernym Kościoła grekokatolickiego. W 67 przypadkach władze wyraziły zgodę na wspólne korzystanie z cerkwi przez prawosławnych i grekokatolików. Jednakże w praktyce jedynie 18 cerkwi udawało się zgodnie wspólnie użytkować. W pozostałych ośmiu cerkwiach prawosławni nie sprawują swojej liturgii, w innych zaś 41 nie zezwalają na to grekokatolikom. Z tego też powodu w 12 gromadach grekokatolicy odprawiają liturgię w domach prywatnych, w 29 zaś innych gromadach grekokatolicka służba Boża sprawowana jest pod gołym niebem¹⁰.

Tereny Ukrainy – przede wszystkim Ukrainy wschodniej, na których mieszkali stosunkowo nieliczni wierni obrządku grekokatolickiego do 1994 r. podlegały jurysdykcji wizytatora arcybiskupa większego Lwowa. W 1994 r. Synod Ukraińskiej Cerkwi Katolickiej wysunął projekt utworzenia dla tego obszaru egzarchatu. Papież Jan Paweł II zaakceptował ten projekt i 2 IV 1996 r. wyraził zgodę na utworzenie arcybiskupiego egzarchatu Kijowa-Wyszchorodu. Pierwszym egzarchą kijowsko-wyszchorodzkim został bp Lubomir Huzar. Aktualnie egzarchą jest bp Mietwit. Egzarchat obejmuje 16 obłasti, miasto Kijów oraz Autonomiczną Republikę Krymu. Stan egzarchatu prezentuje tab. 1.

¹⁰ Tamże, s. 19-20.

Tab. 1. Egzarchat kijowsko-wyszorodzki w 1996 r.

LP.	OBLAST/ REPUBLICA	GROMADY	DUCHOWIEŃSTWO		ZAKONNICY	ZAKONNICE
			DIECE- ZJALNE	ZAKONNE		
1	2	3	4	5	6	7
1.	Autonom. Repu- blika Krymu	6	2			
2.	charkowska	2	1	1	1	
3.	chersońska	7		1	1	
4.	chmielnicka	8	3		3	5
5.	czerkaska	2	2			
6.	czernihowska	1	1			
7.	dniepropietrowska	6	1			
8.	doniecka	9	3	2		
9.	kijowska	5	3			
10.	Kijów miasto	3	3			7
11.	łuhańska	2	2			
12.	mikołajewska	6	1			
13.	odesska	3	1			
14.	równieńska	2	2			
15.	sumska	1	1			
16.	winnicka	2		2		
17.	wołyńska	7	3	1		
18.	żytomierska	1	1			
RAZEM:		73	30	7	5	12

Egzarchat kijowsko-wyszorodzki, zajmujący bardzo wielki obszar, działa w warunkach diaspory. Grekokatolicy na tym terenie są nieliczni, skupieni zaledwie w 73 gromadach, z których tylko co druga ma swojego duszpasterza. Liczba duchowieństwa oraz zakonników i zakonnic jest bardzo znikoma. W egzarchacie kijowsko-wyszorodzkiem wierni gromadzą się na nabożeństwa w 6 cerkwiach i 12 kaplicach grekokatolickich. Nadto korzystają z kościołów rzymskokatolickich oraz z adaptowanych pomieszczeń niesakralnych¹¹.

Na Ukrainie w 1996 r. Kościół grekokatolicki zorganizowany był w jedną metropolię, na czele której do dzisiaj stoi arcybiskup większy metropolita lwowski (M. Lubacziwskyj). Metropolicie podlega jedna archidiecezja i pięć diecezji oraz jeden egzarchat. Episkopat grekokatolicki na Ukrainie liczył w 1996 r. 15 osób. W całej metropolii, według danych Państwowego Komitetu do Spraw

¹¹ Tamże, s. 6.

Religijnych z 31 XII 1995 r., było 3079 zarejestrowanych gromad. Według danych opublikowanych przez władze cerkiewne, było ich 3072. We wszystkich diecezjach pracowało 1496 kapłanów diecezjalnych i 128 kapłanów zakonnych, razem 1624 księży. Ponadto 12 kapłanów zakonnych pracowało lub ze względu na inne potrzeby przebywało poza granicami Ukrainy. W czterech seminariach duchownych przygotowywało się do kapłaństwa 1269 kleryków. Studia specjalistyczne w zakresie teologii kapłani, zakonnicy, zakonnice i świeccy mogli podejmować w Akademii Teologicznej we Lwowie oraz w punkcie konsultacyjnym Wydziału Teologii KUL we Lwowie. Do dyspozycji wiernych było 2385 cerkwi i kaplic. Po 1990 r. zbudowanych zostało ponad 200 cerkwi. Część świątyń służących dzisiaj grekokatolikom to dawne kościoły rzymskokatolickie. W 13 przypadkach cerkwie są używane przez grekokatolików i przez prawosławnych. Są też kościoły rzymskokatolickie udostępniane dla celów liturgicznych wiernym obrządku grekokatolickiego. W diecezji mukaczewskiej grekokatolicy sprawują liturgię w ośmiu kościołach rzymskokatolickich¹².

Na Ukrainie odrodziło się również życie zakonne. Zakonom nie zawsze udało się odzyskać dawne monasterie i domy zakonne. Często zatem zakonnicy i zakonnice na monasterie adaptowali małe domy lub mieszkania, inni przebywają w dotychczasowych prywatnych domach i mieszkaniach, w których mieszkali jeszcze w okresie komunizmu. Sytuację zakonów męskich i żeńskich – w ujęciu statystycznym – ilustruje tab. 2.

Tab. 2. Grekokatolickie zakony męskie i żeńskie na Ukrainie w 1996 r.

LP.	ZAKON/ ZGROMADZENIE	MONAS- TERY/ DOMY	OJCO- WIE/SIOS TRY	BRACIA	NOWICJU- SZE(KI)	KANDYDACI POSTULANTKI	RAZEM:
ZAKONY (ZGROMADZENIA) MĘSKIE							
1.	bazylianie	21	73	127	43	54	297
2.	franciszkanie	1	3			7	10
3.	redemptoryści	7	41	29	10	4	84
4.	rycerze Jezusa	3	1	9		20	30
5.	salezjanie	2	3				3
6.	studyci (na prawie diec.)	6	16	44	24	19	103
7.	studyci (na prawie pap.)	1	3		2	1	6
RAZEM:		41	140	209	79	105	533

¹² Tamże, s. 5, 20.

ZAKONY (ZGROMADZENIA) ŻEŃSKIE							
1.	eucharystki	30	170		27	5	202
2.	jozafatki	6	26		10	1	37
3.	józefitki	6	56		7	2	65
4.	myronosyce	2	21				21
5.	salezjanki	1	3			3	6
6.	sercanki Maryi	1	5				5
7.	siostry św. Anny	1	8		2	5	15
8.	siostry Św. Rodziny	30	89		15	6	110
9.	służebnice NMP	33	138		19	15	172
10.	szarytki	12	63		8	1	72
RAZEM:		131	654		104	44	802

II. KOŚCIOŁY PRAWOSŁAWNE

1. Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego

Od momentu przyjęcia przez Rosyjski Kościół Prawosławny w 1990 r. tzw. *Położenja ob Ekzarchatach*, część tego Kościoła, znajdującą się na terytorium Ukrainy zaczęto nazywać Ukraińskim Kościołem Prawosławnym (Ukraińską Cerkwią Prawosławną). Ten partykularny, narodowy, Kościół pozostawał jednak nadal w obediencji patriarchatu moskiewskiego. Celem zmiany nazwy było: „nadanie znaczącej, potrzebnej wówczas samodzielności dyktowanej pasterską troską – sprowadzającą się do przekonania – że zmiana ta posłuży zaspokojeniu narodowych oczekiwań prawosławnych wierzących na Ukrainie. Szerokie prawa Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi dadzą wierzącemu narodowi możliwość samodzielnego budowania życia Cerkwi odpowiednio do swoich cerkiewno–narodowych tradycji. Równocześnie będą one sprzyjały budowaniu duchowego potencjału”¹³.

Postanowieniem Soboru Rosyjskiego Kościoła prawosławnego z 1990 r. Cerkwi prawosławnej na Ukrainie nadano szeroką administracyjną autonomię z zachowaniem kanonicznego podporządkowania patriarchatowi moskiewskiemu. Na konferencji biskupów prawosławnych w Charkowie w 1992 r. Kościół moskiewski, naruszając zasady organizacyjnej samodzielności Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, usunął ze stolicy metropolitalnej kijowskiej metropolitę Filareta Denysenka, który zdecydowanie

¹³ Opriedielenija Archijeriejского Собора, „Журнал Московской Патриархии”, 1990, nr 5, s. 6-7.

opowiadał się za ideą pełnej niezależności Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, i powołał na jego miejsce metropolitę Włodzimierza Sobodana¹⁴.

Ukraiński Kościół Prawosławny podporządkowany patriarchatowi moskiewskiemu kierowany jest przez Synod tegoż Kościoła. Patriarchat moskiewski na mocy ustawy o zarządzaniu Kościołem ma za zadanie „dogłębne realizacje postanowień synodów diecezjalnych” – jak to stwierdza p. 2, art. 4, gdyż Ukraiński Kościół Prawosławny „stanowi (...) część Patriarchatu Moskiewskiego, o czym jest mowa w p. 1, art. 4. Według stanu z 1 I 1997 r. na Ukrainie działało ponad 6816 wspólnot Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego podległego jurysdykcji patriarchy moskiewskiego, 75 monasterów z 2301 mnichami i mniszkami, 12 seminariów duchownych, w których do kapłaństwa przygotowywało się 2498 alumnów, 1552 szkółek niedzielnych, 5316 budowli sakralnych. Kościół posiadał wówczas 18 tytułów wydawnictw periodycznych¹⁵.

2. Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego

Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego (lub Ukraińska Prawosławna Cerkiew Patriarchatu Kijowskiego) jest jednym z kilku prawosławnych Kościołów na Ukrainie. Utworzony został on w czerwcu 1992 r. na zjednoczonym synodzie, w którym brali udział hierarchowie, duchowieństwo i świeccy, na czele z patriarchą Mstysławem Skrypnykiem, reprezentacja Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na czele z metropolitą kijowskim i całej Ukrainy, Filaretem Denysenką, oraz Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który uznał konieczność autokefalicznego Kościoła w niepodległym państwie ukraińskim. Głową zjednoczonego Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego obrano wówczas patriarchę Mstysława. Po jego śmierci patriarchą kijowskim i całej Rusi – Ukrainy został Włodzimierz Romaniuk. W utworzeniu Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego podległego patriarchatowi kijowskiemu zrealizowało się dawne marzenie wielu Ukraińców posiadania jurysdykcyjnej samodzielności w prawosławnym świecie. Kanoniczność Ukraińskiego Kościoła Prawo-

¹⁴ A. Koiodnyj, *Українська Православна Церква*, w: *Religioznawczyj Siownyk* (dalej RS), Kijów 1996, s. 346.

¹⁵ Relihijni orhanizaciji w Ukraini na 1 sicznia 1997 roku, *Konfesijna karta Ukrainy*, „Ludyna i swit”, 1997, nr 2, s. 2.

sławnego Patriarchatu Kijowskiego nie jest uznawana przez patriarchat moskiewski¹⁶.

Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego posiada obecnie parafie nie tylko na Ukrainie, ale i za granicą. Według danych statystycznych z początku 1997 r. na Ukrainie działało 1449 parafii, w których pracowało 1273 duchownych, 12 szkół wyższych z 1072 studentami, 954 budynków sakralnych, 15 monasterów oraz 368 szkółek niedzielnych¹⁷. Wydawnicza działalność Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego nawiązuje do ruskich tradycji kościelnych, jakie ukształtowały się jeszcze w pierwszych wiekach chrześcijaństwa na Rusi kijowskiej. Kościół ten jest mocno zaangażowany w proces tworzenia i umacniania narodowego państwa ukraińskiego. Po śmierci patriarchy Włodzimierza synod tego Kościoła, w październiku 1995 r., obrał patriarchą metropolitę Filareta Denysenka.

3. Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny

Na przestrzeni wieków Kościół prawosławny na Rusi i Ukrainie często podejmował wysiłki zmierzające do uzyskania pełnej niezależności od patriarchatu konstantynopolskiego, a przede wszystkim od patriarchatu moskiewskiego. Owe dążenia sięgają swymi korzeniami drugiej połowy XVI w., kiedy Kościół prawosławny na Ukrainie usiłował uwolnić się od – co prawda bardziej formalnej niż faktycznej – jurysdykcji Konstantynopola, a następnie uniezależnić się od patriarchatu moskiewskiego. W czasach najnowszych dążenia do jurysdykcyjnej niezależności kościelnej wiązały się z próbami utworzenia niezawisłego państwa ukraińskiego. 5 V 1920 r. została utworzona Rada Kościoła Całej Ukrainy, która ogłosiła autokefalię Kościoła ukraińskiego¹⁸. W październiku 1921 r. zwołany został Synod Wszechukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który zatwierdził statut Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, jego wewnętrzny ustrój, a także ustanowił hierarchię tego Kościoła. Uchwały synodu nie uzyskały aprobaty zarówno ze strony Moskwy, jak i ze strony Konstantynopola. W styczniu 1931 r. na III Wszechukraińskim Prawosławnym Synodzie, zor-

¹⁶ A. Koiodnyj, dz. cyt., s. 348.

¹⁷ Relihijni orhanizaciji w Ukrajinі, s. 2.

¹⁸ J. Urban, Sprawozdanie Teologiczne, PP, 1923, nr 475, s. 90.

ganizowanym z inspiracji NKWD, przyjęto postanowienie o rozwiązaniu Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Znaczną część jego działaczy aresztowano, zarzucając im udział w Związku Wyzwolenia Ukrainy. Odrodzenie Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nastąpiło podczas drugiej wojny światowej. Terenem sprzyjającym wskrzeszeniu tego Kościoła opartego na hasłach autokefalii i “samostijnosti” była głównie dzisiejsza zachodnia i centralna Ukraina. Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny przestał istnieć na Ukrainie sowieckiej po zakończeniu wojny, na skutek represji ze strony władz radzieckich. Hasła autokefalii i “samostijnosti” znalazły podatny grunt w środowiskach emigracji ukraińskiej, stąd też ukonstytuowało się kilka cerkiewnych wspólnot Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w USA, Kanadzie, Anglii, Austrii, krajach Ameryki Południowej i Europy Zachodniej. Nowe szanse dla odrodzenia się ruchu Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego na Ukrainie pojawiły się w lutym 1989 r., kiedy to utworzono Inicjatywny Komitet Odrodzenia Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. W czerwcu 1990 r. odbył się Wszuchukraiński Synod Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, a w listopadzie – intronizacja patriarchy. Obrano nim metropolitę Mstysława Skrypnyka, który pozostawał jednocześnie głową Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w USA. W czerwcu 1992 roku w Kijowie odbył się zjednoczony Sobór, na którym przedstawiciele Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który podtrzymał linię metropolity Filareta Denysenka w sprawie pełnej kanonicznej niepodległości kierowanego przez niego Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, a także przedstawiciele Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, utworzyli Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego. Jednak postanowienia tego Soboru nie znalazły uznania u części duchowieństwa i wiernych Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, którzy nie weszli w zjednoczony Kościół. Po śmierci Mstysława, we wrześniu 1994 r., przy udziale dwóch biskupów, przeprowadzono synod Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, na którym obrano nowego patriarchę tego Kościoła, Włodzimierza Jarekę (ur. w 1915 r. w Hłudnie k. Brzozowa, jako syn miejscowego diaka i nauczyciela miejscowej szkoły), który przybrał imię Dymitrij¹⁹. W 1995 r. odbyła się rejestracja statutów Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego przez organ państwowy. Według danych z 1 I 1997 r. na

¹⁹ W. Bondarenko, *Ukrainьka Awtokefaina Prawosiawna Cerkwa*, RS, s. 344-345.

Ukrainie (głównie na Ukrainie Zachodniej) istniały 1163 wspólnoty Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, wśród których pracowało 534 duchownych, jeden monaster, trzy szkoły wyższe z 221 studentami, 295 szkółek niedzielnych oraz 750 obiektów sakralnych²⁰. Obecnie Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny (Ukraińska Autokefaliczna Prawosławna Cerkiew) działa zarówno na Ukrainie, jak też w USA, Kanadzie i Austrii.

4. Staroobrzędowcy

Wspólnoty staroobrzędowców wyłoniły się z prawosławia moskiewskiego w 2. poł. XVII w., w wyniku sprzeciwu wobec kościelnej reformy patriarchy Nikona. Reformy te w głównej mierze dotyczyły obrządku. Po stronie staroobrzędowców wystąpiła ludność wiejska, miejska biedota i Kozacy. Już pod koniec XVII w. wśród staroobrzędowców nastąpił rozłam i dokonał się podział na dwa ugrupowania. W latach 1666–1667 staroobrzędowcy zostali wyłączeni z Cerkwi na synodzie. Dopiero w 1971 r. odwołano ekskomunikę nałożoną na staroobrzędowców, a nazywanie ich heretykami uznano za bezpodstawne²¹. Na Ukrainie, według stanu z 1 I 1997, istnieje 45 wspólnot tego Kościoła, obsługiwanych pod względem duszpasterskim przez 37 duchownych. Nadto Kościół posiada dwa monastery, jedną szkołkę niedzielną i 48 świątyń.

5. Prawosławny Ewangelicki Kościół Apokaliptyczny

Kościół ten powstał na Ukrainie w latach dwudziestych XX w. Dla wyznawców tego Kościoła zasadniczym wymogiem jest ścisłe przestrzeganie nauki Chrystusa i korzystanie z sakramentów świętych. Wierni nie mogą składać przysięgi, używać alkoholu i palić papierosów. W Kościele tym nie używa się tytułu metropolity, oraz nie pobiera się pieniędzy z okazji celebracji nabożeństw. Prawosławny Ewangelicki Kościół Apokaliptyczny składa się ze wspólnot, z których każda działa autonomicznie. Zarząd we wspólnocie stanowią: prezbiterzy, diakoni, diakonise, kasjerzy i członkowie komisji rewizyj-

²⁰ Relijjni orhanizaciji w Ukrajini, s. 2.

²¹ M. Fiłonenko, Staroobriadowstwo, RS, s. 320.

nej. Niektóre wspólnoty mają swego biskupa. Najwyższym organem zarządzającym jest rada biskupia. Na początku 1995 r. na Ukrainie działało cztery wspólnoty Prawosławnego Ewangelickiego Kościoła Apokaliptycznego²².

6. Kościół Ormiańsko-gregoriański

Na początku 1996 r. działało na Ukrainie 11 wspólnot Kościoła Ormiańsko-Gregoriańskiego. Głową ukraińskiej archidiecezji tego Kościoła jest arcybiskup Natan Oganessian²³. Ormiańska archikatedra ormian katolików we Lwowie nadal pozostaje nieczynna. Mieści się w niej magazyn ikon.

7. Duchowi Chrześcijanie

Jest to nazwa kilku prądów starego sekciarstwa, które zrodziło się w XVII - XVIII w. jako religijne wyrażenie protestu wiejskich mas przeciwko carskiemu samowładztwu i prawosławiu. W latach sześćdziesiątych XVIII w. Duchowi Chrześcijanie podzielili się na Duchoborów i Mołokan (cztery wspólnoty w Zaporozżu i Doniecku). Duchowi Chrześcijanie i inne podobne im sekty (*subotniki*, *twereznyki*) praktykują daleko idącą dowolność w tłumaczeniu Biblii, nie uznają dogmatu o Trójcy Świętej, działania Ducha Świętego w człowieku, oraz możliwości bezpośredniego kontaktu z Bogiem²⁴. Na Ukrainie istnieje pięć takich wspólnot.

8. Rosyjski Wolny Kościół Prawosławny (Zagraniczny)

Parafie tego Kościoła powstały na Ukrainie, głównie na Krymie i we wschodnich częściach Ukrainy w 1989 r. W swojej działalności kierują się *Postanowieniem o wolności parafii*, uchwalonym przez synod Kościoła prawosławnego poza granicami Ukrainy 15 V 1990 r. Na Ukrainie jest obecnie ok. 10 wspólnot tego Kościoła²⁵.

²² Ł. Piljaweć, Prawosławna Ewanhelijska Apokaliptyczna Cerkwa, RS, s. 252.

²³ W. Jaremczuk, Wirmeno-Hryhorianśka Cerkwa, RS, s. 63.

²⁴ M. Fiłonenko, Duchowni chrystyjany, RS, s. 100-101, 201.

²⁵ J. Słastenکو, Rosijska Prawosławna Wilna Cerkwa, RS, s. 63.

9. Inne prawosławne wspólnoty religijne

Kościół Prawdziwie (Istinno) Prawosławny powstał pod koniec lat dwudziestych XX w. Na początku 1996 r. było na Ukrainie 14 religijnych wspólnot prawosławnych, głównie w województwie odesskim i na Czernihowszczyźnie – sześć²⁶, Kościół Bogurodzicy – cztery, Niezależny Kościół Prawosławny – dwie, Grecki Kościół Prawosławny – dwie²⁷.

Zaprezentowana w artykule panorama istniejących i działających aktualnie Kościołów, wspólnot i sekt nie wyczerpuje wszystkich form eklezyjalnych. Pominęto tutaj – ze względu na szczupłość miejsca Kościół rzymskokatolicki, Kościół Ormian katolików, Kościoły i wspólnoty protestanckie, wspólnoty apokaliptyczne i wyrosłe na podłożu religii i kultów wschodnich.

Ks. Stanisław Nabywaniec, Ks. Mieczysław Lignowski

²⁶ Ł. Filipowicz, *Istinno-Prawosławna Cerkwa*, RS, s. 136.

²⁷ M. Kosiw, *Ukrajnińska religijna panorama u dzerkali statystyki*, „Patriarchat”, 29(1996), nr 2, s. 17-20.